

Chloupek, Jan

Časové a podmínkové reálné věty ve východomoravských dialektech

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1961, vol. 10, iss. A9, pp. [95]-103

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100594>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAN CHLOUPEK

ČASOVÉ A PODMÍNKOVÉ REÁLNÉ VĚTY VE VÝCHODOMORAVSKÝCH DIALEKTECH

Není nesnadné objevit příčiny, proč se dosud opomíjelo zkoumání nářeční syntaxe. Věru těžko lze zvládnout celý hláskový a morfologický systém nářečí a teprve potom přistoupit k výkladu syntaxe — zkoumání v opačném pořadí není totiž možné —, těžko lze aplikovat syntaktickou teorii, vybudovanou na poznání jazyka spisovného, a to namnoze ještě v jeho knižní podobě, na jazykový materiál nářeční. Přes tyto nepopíratelné potíže není trvale únosné vyhýbat se studiu syntaxe dialektů.¹ Prvním krokem k nápravě dosavadního stavu bude sebrání spolehlivého materiálu, nepřizpůsobovaného schématům spisovných skladeb, dalším úkolem pak bude jeho vhodné utřídění a důkladné využití pro poznání národního jazyka. Dialektologie se přitom neobejde bez teoretických výtěžků skladeb spisovného jazyka, ale zároveň vždy musí dbát na to, aby byla nářeční syntax vykládána v duchu svých vlastních zákonitostí, aby syntaktická systematika vyplývala přímo, bezprostředně z povahy materiálu.

Předkládaný příspěvek je jednou kapitolou z práce „Skladba východomoravských nářečí“, připravované pro vydání v Nakladatelství ČSAV. Přináší relativně úplný materiál z nářečí 190 obcí na východní Moravě (z bývalého Gottwaldovského kraje). Doklady se uvádějí ve výběru s přesnou lokalizací, protože zkoumanou oblastí probíhá izoglosa *i* — *i-y* a tedy i hranice výskytu palatalizovaných retnic (srov. autorův článek *Diferenciace východomoravských nářečí*, *Vlastivědný věstník moravský* 14, 1959, s. 80—85). Spojky mimo větný kontext uvádím s koncovkami v hláskové podobě „etymologické“. Při charakteristice typů se řídím výklady Jar. Bauera z článku *Časové souvětí*, sborník *Rodné zemi* (Gregorův), Brno 1958, s. 236—239. Srov. též Jar. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, zvl. s. 221 n., tam viz literaturu o větách časových. O původu časových spojek viz Frant. Trávníček, *Historická mluvnice česká III, Skladba*, Praha 1956, s. 86 n., o původu podmínkových spojek reálných tamt., s. 70 n.

K srovnávání východomoravského stavu se stavem v ostatních českých nářečích nelze zatím přistoupit proto, že údaje známé z dialektologických monografií jsou kusé a někdy jen nahodilé; nelze rozpoznat, co znamená mlčení o tom nebo onom jevu. Nejbohatší repertoár spojek časových uvádí Arn. Lamprecht, *Středoopavské nářečí*, Praha 1953: *jak, až, ež, dokadž, zakedž, co, dyž*. Ad. Kellner shledal v *Štramberském nářečí*, Brno 1939, spojky *dyž, jak, co, co hdy* (=kdykoli). Ant. Kašík v *Popisu a rozboru nářečí středobeževského*, Praha 1908, zachycuje spojky *jak, až, nezmiňuje se o spojce dyž*. Max. Kola ja v *Nářečí na Kyjovsku a Žďánsku*, 1934, svědčí o spojkách *diž, čím* (=jakmile, sotva, vyskytuje se podle autora zřídka), *jak, spíš, než, až, ledvá — už, sotvá — už*. Excerpce textů z *Dolských nářečí na Moravě* Jar. Běliče, Praha 1954, ukazuje na spojky *dyž, dyž — hned, jak, než, až, mezitímco, ledvá — už, ledvá — tak, enom — hned, tajak — hned, hned — hned*. Stan. Králík v článku *Povaha souvětí v nářečí na Kelečsku*, sb. *Studie ze slovenské jazykovědy*, Praha 1958, s. 75 n., má spojky *jak, dyž, než, až*. U Fr. Svěráka, *Karlovičské nářečí*, Praha 1957, najdeme spojky *dyž, jak, až, sotvy, dokud* a u téhož autora v *Boskovickém nářečí*, Brno 1941, spojky *jak, až, dež*. Frant. Kopečný v *Nářečí Uřčic a okolí*, Praha 1957, podává svědectví o spojkách *dež, až, než, jak*. Boh. Vydra, *Popis a rozbor nářečí hornoblanického*, Praha 1953, zjišťuje ve zkoumaném nářečí spojky *há, di* (podoba bez -ž je archaická, srov. cit. *Skladbu* Trávníčkovu, s. 86). Z excerptce v ukázkách z *Českých nářečí jihozápadních* Jar. Voráče, Praha 1955, vyplývají spojky *diž (n. di), jak, dokadž, až, než*. V podmínkové funkci se vesměs na celém českém území vyskytají spojky *dyž* a *jak*. V časové funkci se spojka *jak* vyskytuje snad častěji na Moravě než ve vlastních nářečích českých.

1. *Vedlejší věty vyjadřující prosté časové zařazení hlavního děje (odpovídající na otázku kdy?)*

Nejčastěji se vyskytují věty uvozené spojkou *jak*. Je s ní spjat buď odstín rychlého sledu děje věty řídící za dějem věty vedlejší, nebo odstín bezprostředního začátku děje věty řídící za dějem věty vedlejší. Příklady:

jak sa zdvih, začalo to skýpat Hošťálková; *jak í minúto padesád rokú, krepírovala* (churavěla) Hvozdná; *jak čúť, že kulky kvikajú, že nemože vydržat* Březůvky; *jak učúť nejaki chir* (zvěst) o zbójníkovi, *že utékł* Vrbětice; *a jak sem biua díjka* (a když jsem se stala děvečkou), *šeccko deuat!* Mistřice; *jak to vyletovalo, on to užicú brát* Hošťálková; *a jak přišli na ten mostek, sa stratili* Lidečko; *jak přišlo na zimu, zebrali* Krávy Raková; *jak sa naroduva, za osn tídnú onemochěva* Sady; *jak to čnáchto, to bralo fšeccko, krávy* Lutonina; (ona povídala . . .) *fšeci bratři umřěli, jak m'ěli šedesád rokú, že také umře* Kostelec u Gottw.; *a tož jak zatukál na ten m'ech, ty začaly křičat* Jasenná; *on bíł, jak viděł krěv, hore nohama* Luhačovice; *ledvá okřili, jak to suněčko začauo hřit* Hluk.

V řídící větě bývají zhusta příslovce *hned, už, tož*:

jak přišta povodeň, bylo hnet f chatupáh voda Kudlov; *mamko, jak dojdeš dóm, hned bjež g dochtorovi* Hluk;

fčúť jak neco, už g dochtorovi mosím Kvítkovice; *jak každém pupege otpadne, už ho dáš pryč* Lutonina; *jak sa človek potem zostří* (osmělí), *us sem tú hubu mňěť vječí* Kaňovice; *jak chtěu skočid oknem, už tam byju bajonet* Ústí u Vs.; *jak m'ěť tři leta, už pohřeby dva!* (se konaly) Jasenná; *jak zvihl kver, už ih zvihalo ale třě* Kaňovice; *jak biuo na podzim, už nám doněsli jabuek* Hluk; *jak ráno sviťto, uz zmy šli do řiky* Hor. Lideč;

jak došli do siňe, toš ten hrotek (nádobna na mlěko) *pádz í pod nohi* Podolí; *poton ten cheps, jak ty kuličky dozrály, tož aj to uvařili a pili tú vodu* Březnice; *a jak zme sa dostali do tech studěnek, toz zme chtěli, abi sa napivui vodi, abi ti krávi vodu pivui* Hluk; *jak to začauo, tos sme sa rači đekovali přeč* Hluk; *jak idú do továrňe, tos si kupujú* Kostelec u Gottw.

Říději spojuje *jak* děje současné (současnost tu ovšem neznamená přesnou časovou totožnost dějů). Poslední doklad má významový odstín podmínkový. Příklady:

jak m'ěla umřít, toš taková baňa přeletela přes tú chalupu Lhota u Vs.; *stará, jak sa daťa rodit, nechťela aňi přestat* Vlěková (s vytčeným podmětem); *jak sem byla đeckem, hleděvala sem do blesku* Kudlov; *ale sa ešě nasmňějete, jak já budu spívat* (znamená: v tu dobu, kdy . . .) Hluk; *pátěho prosinca, jak je Mikudša, sa to stauo* Sady; *to udáňi, jak bylo podané, přěhlědál* Lutonina; *jak sú mrázce, dýchaď nemožu* Lidečko.

Při současnosti dějů se užívá především spojky *dyž* (spis. *když*). Také z těchto souvětí mají některá blízko k podmínkovým.² Např.:

na šífje (na lodi) *diz zme bíli, toz zme sa naspivali!* Hluk; *diš to břeská, tož idu a zatahnu* Sady; *dis sme tú tírkiň olupovali, tedová sa ře ptali* Ůjezdec u Luh.; *já dis sem bíu muadí, bíu sem veseui* Hluk; *dis sa tá marška* (vojenský oddíl) *sestaovana, mi zme bíli prvui* Hluk; *večěr, dyš ten koláč něsli, rožžěli ho* (rozsvítli na něm svíčky) Hor. Lideč; *diš šěł, aj hňápt do vodi* Malenovice; *dyš šli chľapi v noci na potřebu, také ich to strašilo* Podk. Lhota; *bilo dvanázd rokú, diž docilil školák úlevu* Kudlovice; *já dys sem byla cěrka, byla sem dvanástkrád za družku* Všěmina; *prv dyš hráta muzika, cěrky bývaly f sukňách* Raková; *vím dost, a dyš to chěte, si něspomenu* Lačnov; *dyš ten ryje, to aby čekál děšě* Lužná; *spívalo se, dys se nosilo idto na stůl* Fryšták.

Současné trvání děje věty hlavní a vedlejší — na závadu tu není ani případně

užití tzv. prézentu historického — vyjadřuje spojka *co* (spis. *zatímco*). Proti spisovnému *zatímco* zde nikdy neproniká doprovodný odstín odporovací. Příklady:

co ti m'eli ulohu, to ti v'etsi sa učili Loučka; *co vám to povídáme, on přešel* Hřivnův Ůjezd; *co vám to říkám, f tem momente to bylo* Bohuslavice u Gottw. (znamená: když jsem to říkal, . . . ; *vám je dativ citový*); *co sem šel od ní, vidím bratra* Lhota u Vs.

Ojedinele, patrně kontaminací s *jak*, užívá se spojky *dyž* pro vyjádření předčasnosti dějů, jak se jí běžně užívá v hovorové češtině:

on dyš potom sa ožěnil, šel do Zlína na práci Hvozdná.

Věty se spojkou *co* (odpovídá spis. *jakmile, sotvaže, jen co*) vyjadřují kromě současného děje také předčasný děj.³ Příklady:

co ráno zvónilo, us sem dávala chlép s peci Val. Polanka; *co si to pronajál, tak sa mu zlíbila jakási baba a fšeko prič!* Komárov; *ale co jedna válka byla, tú nepamatuju, jag menovali* Březnice; *od jara, co zléžt snach, zme ho nevideli* Ůjezdec u Luh. (poslední doklad už tvoří přechod k větám typu *od té doby, co*, viz dále).

Výraznější je podobný souvětý typ s *co enom* nebo *enom co*:

postavil mu zvonec přet chalupu, co enom vyšel ven Loučka; *já enom co pohlédnu, tož uš to vim* Březnice (jediné doklady).

Řídké jsou doklady se spojkou *co* při ději následném:

práv'e zme sa poroschoďili, co ste přišel Vítová (znamená: právě jsme se „porozcházelí“, když tu jste přišel); *lóni to bilo v únoře, co to dali* Ůjezdec u Luh. (přechází v současnost).

Následnost se v nářečí vyjadřuje spojkou *než*.⁴ Někdy děj hlavní věty nastupuje již za trvání děje věty vedlejší a tyto věty pak mají blízko k časovým větám vymezujícím trvání děje věty řídicí. Příklady:

nes sa obleču, us sú celí unaveňi Raková; *než já sa obleču, mosím i pomáhat* Hvozdná; *a než poobjedvali, už bila utopená* Biskupice; *nes sem šel na tú vojnu, byl sem f továrňi* Kostelec u Gottw.; *než doletěl dobú, aňi jedněj klapky tam nem'el na tom kladyněte* Doubravy; *neš to oplatiť, zas pustil práci* Štítná; *neš šel, to upsal* Oldřichovice; *než buuo sedn hoďin, o sedmi sme bili doma* Hluk; *dicki si navipošcávám, než je tá záloha* Ůjezdec u Luh.; *on sa léčil, nes sa ožěnil, na žatúidek* Ůjezdec u Luh.; *zažili moc, nez zemřeli* Lhota u Gottw.; *moc člov'eg vystoiť, nes smrti dočká* Huslenky; *mľuf, neš ta liščím* Vlčková (smyslem blízké souvětí vylučovacímu: *mluv, nebo tě uhoďím*); *on nebil u nás, neš šel na vojnu* Částkov.

Jen zřídka, soudím teprve vlivem spisovného jazyka, je děj v budoucnosti předčasný uvozen spojkou *až*:

as sem přide, tož ho vypořádám Vizovice; *aš ti vyrostú, budež enom poručat* Vlachovice; *šag aš tam budete, potom poznáte* Sady.

Věty s *až* vyjadřují v některých souvětích vymezení začátku děje věty hlavní. (Na rozdíl od spojky *co* odpovídají na otázku *kdy?*, nikoli *odkdy?*) V hlavní větě stávají zhusta příslovečné výrazy, *až* zde ještě nese zbytky lexikálního významu: teprve *až*. Příklady:

as sme přešli hraňicu, potom ti dobitki stíchvi Hluk; *as si napravovali, tož mňeli* Sady; *as tékla čistá voda s toho, tož uš to bylo uprané* Březnice; *až už videli, že je mu zle, dobjehla řect* Březová; *až už v'eděl trošku psat, teprúv dostál zešit* Zděchov; *až upadla voda, tag ruka mu trčala* Polichno; *aš tam šli vojáci, tos sem ih odevzdáú* Hluk.

Časový vztah, zejména rychlý sled dvou dějů, vyjadřuje se nejednou dvojitými příslovečnými výrazy. *ledvá* je příslovce: vyskytuje se samostatně s lexikálním významem (srov. poslední doklad z prvního odstavce vět s *jak*), v souvětích je vždy

doprovázeno příslovcí v druhé větě. Totéž platí i o slově *sotva*, to však je třeba považovat za interdialektické. Příklady:

enom zme přešli přes ten vrch, us sa k nám přidat třetí človek Liptál; ledvá přichřelá a hned do práce! Hrobice; ledvá do izby vlezl, us sa ne viškělál (vysmíval) Polichno; sotva udrhnu dlášku (podlahu), už po ní dečka dupú Slavkov; ešče sen neseděl dobře, on ne ti koňiska strčil hned Kaňovice; vistrčil enom huavu a hned ho uderí Sady.

Jindy se nářečí spokojuje s příslovcem času jen v jedné souvětí. Tato souvětí se už blíží myšlenkově parataxi. Příklady:

enom viskočil, ten domek spadlo Biskupice; us sa mňeua vdávat, a umňeua Sady; přišel, už bilo na pátú hodinu Újezdec u Luh.; došli zme k nim, už dodeuávali Hluk; já vite střelil, už to bylo v ohni Lutonina; já také neco dozď málo, a už mám ruku zapuchtú (oteklou) Polichno.

Velmi hojná jsou nářeční souvětí parataktická formou i obsahem, která sice vyjadřují časový vztah, ale oba děje jsou na sobě nezávislé: jejich souvislost vyplývá jen z chronologického postupu myšlenek mluvčího. Např.:

m'ela sen desed roků, šta sen služít Březnice; bilo jedenázd hodin, přišel ne pot to okno Návojná; m'el sem osn roků, u nás služila za dítku jedna Lutonina; tatineg nám umřeu, biuo mu padesád roků Sady; idem kúsek, tu viskočil voják Hluk; jedni kór dojeli na podzim a vypukua válka Hluk; já sem vychodil ze školy, on začal chodit Loučka; náž dedeček sa ženíl, dvádvaćed roků mňel Hostětín; já sem byl raňený, v Marburku zme byli Kostelec u Gottw.; syn zemřel, m'el třiadváćed roků Jasenná; zvařua mléko, biuo po řezaťce (nemoc z jídla) Hluk.

Paratakticky se vyjadřuje i střídání dějů:

hned bude tag neco, hned bude tak! Lutonina; hned je chladno, hned zaz horko Jasenná; zas stóí se, zas cúfnú Kostelec u Gottw.

Myšlenkově parataktické jsou ovšem i věty vyjadřující nejširší časové okolnosti:

pomáhal sem, thúk sem a nabíjal, bylo hesky zešerene Zděchov; on šel že na hřiby, nedelu trefilo Lhota u Vs.; a bylo večer na podzim, svjet vypúšćal koňe Tichov.

Časový vztah se vyjadřuje i větami vztažnými:

gdi doidem, tehďa doidem Hluk.

Shrnutí: Základní časovou spojkou je *jak* (proti spisovnému *když*). Někdy však i tato spojka mívá průvodný odstín podmínkový. Spojka *dyž* — možno říci — je časově podmínková. Spojky *až* se neuzívá u dějů budoucích; na jejím místě stávají v tomto významu spojky *jak* a *když*, často ovšem s doprovodným odstínem podmínkovým. Zato slouží spojka *až* na vyjádření časového vztahu při dějích minulých. Následnost se v nářečí vyjadřuje prostým *než*, nestává tu *dříve než*. Poměrně více než ve spisovném jazyce je funkčně využito jednoduché spojky *co*. Rychlý sled dějů se vyjadřuje především dvojitými příslovečnými výrazy a gramatickou parataxi. Jedině spojky *dyž* se nevyužívá pro vyjádření časových vztahů druhého typu (viz dále), ovšem např. spojky *jak* a *co*, i *když* jsou u obou typů, jsou pokaždé jiného původu.

2. *Vedlejší věty vyjadřující průběh hlavního děje (odpovídající na otázku jak dlouho?)*

Celou dobu trvání vystihuje spojka *dokád* nebo řídčeji *pokád*. Příklady:

dokád človeg može, je dobre Hrobice; dokád já žit, řidz nedostaneš! Sehradice; dokád možu, toš kopu zarovno s řiu Březová; dokád, dotát! Hřiv. Újezd; dokád i to nevadí, delá doma Jasenná; človeg dokád može, tož delá Lutonina (s podmětem vytčným před spojkou); dokád tag léto, toš to furt přidávalo Bohuslavice u Gottw.; dokád

ju možu udržat, tož ju chovám Polichno; f takovích kamnoh dokát sa topí, dotád je tepuo Sady; kažďý má to učínuté (určené) od boha, dokád má byt Bratřejov;

nápást sen sa toho, pokát to bilo menší Hrádek; pokád na to nepáli, začne sa ochlňvat (lísat) Dol. Lhota; ešče pokát ten náž bíl na svjete, ten spravil takovú kolňu Jestřabí.

Začátek děje věty řídící vyjadřuje časová věta se spojkou *co* (vlastně: *od té doby, co . . .*):

sedn rokú je, co sem onemochěla Vítová; bude desed rokú na Boží narození, co umřěl Hrobice; je to dva roky, co sem spadla Jasenná; pamatuju, co začál byt petrolin, toš takýma maličkýma lampičkami (svítivali) Újezd; co dějini sa pišú, válki postávají z Německa Kunovice; co začauo choďil do škoui, enom jedňički samé Sady; co je po převrate, ešče mňe neposuaa aňi jednu Sady; co sem umňeua promľuvit, tož us sem šua Kunovice.

Jindy stává spojkové *co* na místě vztažného výrazu *v té době, co*. Tato souvětí vyjadřují současnost jako souvětí s *když*, avšak v obráceném časovém vztahu. Poslední z těchto souvětí vyjadřuje navíc ještě trvání děje (*po tu dobu, co*). Příklady:

byla sem cěrka, co to vykládali Jasenná; m'ěl sem pí roku, co mi rodiče odemřeli Lukov; gdes to býł, co sem ta dostala do téj nemocnice Březová u Gottw.; býł ešče f chalup'e, co umřel Jasenná; desed dňi nemohua jest, co mňeua ten krk dodľabeni Kunovice; já sem biva f kríte štrnázd dňi, co sem nevišua Sady; posluchali mňa, co sem tak p'ekňe spívata Návojná.

Význam *od té doby, co* má zřídka i spojka *jak*. Ojedinele (viz poslední doklad v odstavci) mají tato souvětí v hlavní větě výraz *od té doby*. Doklady:

už jak tí nohu mám zľamanú, sem nebyla řigde Jasenná; už myslím p'edadvaced rokú bude, jak oťpočívá Val. Polanka; hňevy sú ot téj doby, jak sem přišla Lidečko.

Konečnou mez děje věty řídící vyjadřují věty se spojkou *až*. Tyto věty se vyskytují v hovorové češtině, ve vlastním jazyce spisovném se zčásti dává přednost větám s *dokud ne*. Proti obdobným případům spisovným tu valnou většinou neproniká významový odstín účinkový, až snad na poslední příklad:

řčil se s tým nehodí řidz ělat, aš to trochu vyschne Bohuslavice u Gottw.; bosky sem choďivál, as sňeh naměł Lidečko; přf pásl krávy, as sa žěňł Vys. Pole (tak dlouho, dokud se neoženil); žěňł sa nesmjěl, až býł od vojny fraj Bohuslavice n. VI.; nem'ěl sem dovolenej, as sem z nemocnice vyšel Slopné; budeš tady ře svítit, až já to naložím Seninka; spješ stavid nebudem, až umřete Březová; počkajte, as si to zgroňiguju Lůžkovic; to sme nekúpili massa, az zme zedli svoje Sady; ležál, až mu to přešlo Všemina.

Jindy určují míru trvání děje věty řídící věty se spojkou *než*. Mezi větami s *než* a větami s *až* je malý významový rozdíl. Věty s *až* mají proti větám s *než* citový odstín větší bezprostřednosti, ba překvapení (*až* = teprve až). Věty v souvětí s *až* jsou samostatnější (srov.: neměl jsem dovolenou. Až jsem vyšel z nemocnice!), některé z nich by mohly stát samostatně. Souvětí s *než* je sevřenější; tato souvětí se vyskytují řidčeji a není vyloučeno, že vznikla teprve vlivem spisovného jazyka. Příklady:

vyjeda na vrch, ten mój kuň nečekál, než já mu tí krúšku odepnu, a tamten pryč, enom aby zmizel stamocát Březůvky; ze štrnázd dňi to trvalo, nes se zesilil pataľijón Svárov.

Souvětím s *co* ve významu *od té doby, co* odpovídá výrazný typ parataktický: *umřela, us sú tom roky Podk. Lhota; zemřel, dva roky je to Vlčková; oňi sa tu přistehovali, už je chvíla Hošťalková; je to dva roky, také zme přáďli Újezd u Viz.*

Shrnutí: V užívání spojek *dokád, pokád* (bez významového nebo jiného rozdílu)

se nářečí shoduje se spisovným jazykem, kde je ovšem podoba *dokud, pokud*, druhá s knižním stylistickým zabarvením. Obdobou prostého *co* u časových vět prvního typu je u vět vymezujiících trvání děje věty vedlejší spojka *co* bez „opěrných“ výrazů *od té doby, . . ., po tu dobu, . . ., v té době, . . .* Kromě spojek *dokád, pokád* užívá se všech spojek časových vět druhého typu i pro vyjádření prostého časového zařazení.

3. Vedlejší věty vyjadřující reálnou podmínku

Ve významu podmínky reálné je nejhojnější spojka *dyž*. Z valné části souvětí tohoto typu je patrné, jak těsně souvisí jejich podmínkový význam s časovým: namnoze nelze oba tyto souvětěné typy od sebe spolehlivě rozeznat. Příklady:

neš to dobře nečuju, diš tak potichučki vikuádá Břilovice; dá rukám neco v'edet, tí konvu dyž rozhýpe Ostrata; ňe sa zdá nájlepší, diš spím Újezdec u Luh.; šak já sa nestratím, diš budu živa Sady; prodž ňe to dává, diš na tom neohříže aňi kočka ňic Kaňovice; jag je to zle, diž nevidí Polichno; negde sa v'omijá oknem, diž nemožú otevřít Újezdec; já si pozvoluju fšeco, diž je to takové Luhačovice; to už něňi to, dys spíve sp'eváčka Halenkov; tam nebyť žádný hodař, dys si nedoněš křiváky v zádoch Val. Příkazy; zelé dávali, dyž hlava bolela Držková; co platné, diž nám nemožú pomoct Komárov; takého neumldáti, dyž je mokré Mirošov; to už pozná, enom diš sa optá Kelníky; ňeh je zdaleka, enom dyž je dobrá Hřivnův Újezd; ale nedbát, enom dys skákáť Bohuslavice u Gottw.; šta sem ráda, dys sen sa enom najedla Podkopná Lhota;

dys sa mu kráva nelúbila, prodáť a šel Střelná; dys s ňú človeg mluvíť, to na ní nebylo poznat Slušovice; při kvjete diš prší, toš to oprčne Hluk; diž možu, uvařím Újezdec; a tož diž mám, tož mám Sady; diš tady má prácu, toš to objehne Újezdec; diž nevařím, negdi ai neim Luhačovice; oni diš sú dobre živene a něňi co vařit, zařeče sa husa a je objet Luhačovice; diž on okříje, vaša čest Luhačovice; nekery si to vezne, dyž budú peňíze, tos si postavija Kostelec u Gottw.; dyž vám sa bude křivda díť, přište sem Lutonina; dys si človeg hleďi, tož aj z mála si nahospodári Jasenná; dyž je takový mrzáček, šak si nezabude chleba Jasenná; a diš ste přišta, budete zašivat Luhačovice; dyž ide chodňikem, už to nažene Smolina; ale dyž je pohřep katolíků, držija s nama Držková; dyš pošmurno je, nevidím aňi z brýlama aňi bez brýli Klečůvka; dyž ih ide křipít, mosí dat šedesát Lhotsko; diš prší, jag vidu s tih dveři, us su zmoklá Jestřábí (srov. užití spojek jak a dyž!); dyš topí, je teplo! Bratřejov; dyš krmí koňe, sú dobré Mirošov; tí dys sa dali vykládat, to stálo za to Hrobice; dyž navozili drva, chodili lámad let Raková; dyš chtěl sólo m'et, mosěl dad dv'e šestky Kašava; dyš ukopť si kus prsta, natřel bolačku psím jazýčkem Raková; dys sa řezl, dál to na paučimu nebo červotčinu zasýpát Chrastešov; dyž neco chybovalo, také k ňem-žadný nešetl Bratřejov; tam diz zastřelil človeka, žádní se po ňem nedrápál Karlovice.

Téměř stejně často má podmínkovou funkci spojka *jak*. I tu je u některých vět zřejmá jejich souvislost s větami časovými. Příklady:

jag nejsú řiski, tož už je zue Sady; jag hned neide, tag ho křápnem! Kunovice; jag vám jednu uličím, hnel ste pod tíškem Doubravy; jag ryje enom neco máto, toš přiđe děšč Lužná; jag nebito co jest, bilo vite zle Kaňovice; jag do ňeho spadnul, us sa z ňeho nedostál Halenkov; to, jak sa na človeka opléto, tos sa neubráníť Lhota u Vsetína; jag něňi vás, tož něňi beseda Vítová; jak to nem'elo rúženca, toš tá divižena m'eta na to právo Držková; jak človeg neví, toš tá nevjedomozd velice chybuje Kaňovice; jak to nechá roskochané (rozdováděné), to škodí potem Lutonina; jak přehladne kůň, tak spadne Lutonina; jak nepršává, toš to us sa tag brzy neomoči Újezd u Viz.; jag neco povíte, tož vám prisvjećím Polichno; jak sa přestehuje, tož márné! Kelníky; jag budeš křičat, toš te tým čaganem přetáhnu Lhota u Gottw.; jag nepase na poli, bude doma

Vlachova Lhota; *Boško, jag budež jest, tag vykřeješ* Lidečko; *jag nedál do škopka, nedál aňi do hrotka* (nádoba na mléko) Halenkovice;

to je zlé, jag nevidíte, nebojte sa! Polichno; *já vám ty cepy ukázu, jag budete chlet* Valašská Polanka; *už váz vyhánali, jak ste nezaplátili* Bohuslavice u Gottw.; *křiká v noci, jag ho štáře* Podkopná Lhota.⁵

Podmínkový význam má dále spojka *lesti*, nářeční to hlásková obdoba hovorového *jestli*, např.:

lesti na to ešče neco nepříde, tož úroda bude! Jasenná; *lesti přeseš na tú stranu, zas ten zaic přeseš, lesti na onú, zas přeseš* Bohuslavice u Gottw.; *až lesti byl čistý vzduch, idem tam* Doubravy; *lesti im tam co povíme, je zle* Halenkovice.

Pro nářečí je charakteristická podmínková spojka *i*, která odpovídá spisovnému *-li*, příklady:

bude i třeba, musíme sa nedat Halenkov; *máte i mléko, tož ho omývajte smetanú* Lutonina; *m'él i sem peňize, zaplatil sem* Lidečko; *šla i sem na Hostýneg na pút, dali ňe štiri šestki* Karlovice; *pivo bylo i dobré, to sa pítávalo prť, nebylo do sklének* Zelechovice.

S časovým významem souvisí i ojedinělý podmínkový význam spojky *co*:

to musí byđ ucenec, co to přeče s kameňa Loučka (podmínkový charakter *co* vyplývá ze silného zdůraznění slova *ucenec*; nejde o *co* ani vzažné, ani účinkové).

Některá ze spojkových souvětí podmínkových mají citové zabarvení lhostejnosti nebo nevědomosti mluvčího. Mezi kladnou a zápornou částí souvětí je vztah vylučovací, vyjádřený asyndeticky. Příklady:

jag bude dobře, bude dobře, jag bude zle, bude zle Štítná; *prvej diš šeu do škovi, šeu, diž nešeu, nešeu* Sady; *choďil i, choďil, nechodil i, nechodil* Val. Polanka; *bylo i co, bylo, nebylo i, nebylo* Hrobice.

Ojediněle je podmínkový vztah vyjádřen formou souvětí vzažného:

gdo šel vedle hory, bylo tam ticho Halenkov (jestliže šel . . .); *gdo by m'él aj tú horu (les), je dodáfka s teho* Jasenná (jestliže někdo má les . . .).

Velmi často se podmínkový vztah vyjadřuje rozmanitými parataktickými větými vzorci:

v první větě je imperativ, v druhé větě indikativ futura:

přít, dáme ti vody Liptál; *bješte sem o púnoci, a bude mňed v hubje zlaté klíče* Zlámanec; *šak kupte si ich, a přilepšíte si* Hřivnův Újezd; *práskňi ho nečím, a je přič Slavkov* (. . ., a bude pryč); *diť to prubujte, a budete videt!* Sady; *nech si dobře nacápe hlavu alpú, a přeide i to* Hor. Němčí;

věta vyjadřující podmínku je infinitivní (tyto věty tvoří přechod k podmínkovým větám ireálným: kdybyste vynesali . . .):

u telefonu jedno slovo vinechat, bila kulka Štítná; *nebyť teho, zmy na to nepřišli* Val. Polanka; *suché křiby uvarid a ščil ih naklást, a neumřelo ani decko* Prlov; *pošcat to deckom, tož je s tím amen* Dol. Němčí; *videt krávu maširovad na provazi, přídú dom na moľa* Dol. Němčí (obvyklé větné schéma při „vykládání“ snů; zde je ovšem čistý podmínkový význam reálný: jestliže uvidíš . . .);

velmi archaický je typ se spojkou *a*:

máš, a dať! Tichov; *máš ocet, a dať ňe* Sady; *tož máte to házad do splavu, a dajte mi to* Jasenná;

typ *žije, žije, nežije, nežije* je parataktickou obdobou souvětí s citovým zabarvením lhostejnosti nebo nevědomosti mluvčího, viz výše.

Nežřídka jde už o parataxi i myšlenkovou. Podmínkový vztah tu vyplývá až z dodatečného srovnávání obsahu souvětých vět:

napřed ňe dají piď gořalki, potom budu jest Půlčín; ty si káupím, a pomožú Kostelec u Gottw.; šag já pátek nezím, budu vařid maso Lípa (budu-li vařit maso); nechteři platit páňi, nechteři dřeva dat Val. Příkazy; a tos slabí kost (strava), teško delat Karlovice.

Shrnutí: Pro vyjádření podmínkového vztahu reálného se zčásti užívá týchž spojek jako pro vyjádření prostého časového zařazení (*dyž, jak*) a spojky *co*. Dále mají podmínkový význam spojky *lesži* (hovor. *jestli*) a *i* (spis. knižnější *-li*). Velmi různorodé je vyjadřování podmínkového vztahu gramatickou parataxi.

Závěr. Východomoravské spojky *jak* a *dyž* jsou v mnoha případech výrazovým prostředkem vztahu jak časového, tak podmínkového. Mnohovýznamovost spojek je ostatně pro nářečí příznačná (tak *jak* mívá ještě nadto význam připustkový a srovnávací, *dyž* význam příčinný).⁶ V našem případě však lze míti spíše za to, že ani po stránce myšlenkové lidové nářečí ve shora uvedených případech užití spojek *jak* a *dyž* mezi významem časovým a podmínkovým nerozlišuje a že „podmínka“ tu potom vyplývá ze sémantiky vedlejší věty, totiž z opakování nebo z obecné platnosti děje věty vedlejší.⁷ V jiných případech — to platí zejména pro spojku *jak*, znamená-li prosté časové zařazení hlavního děje — mají spojky *jak* a *když* sice výrazný význam časový, nebo podmínkový, avšak jen na pozadí výrazných spojek časových nebo podmínkových. To samozřejmě není v rozporu s tím, že historicky se některé z těchto významů vyvinuly z významu základního — časového. Důsledná a jednoznačná klasifikace těchto souvětí není snadná, protože není snadné postihnout jednoznačně myšlenkový obsah těchto vztahů.

V užívání spojek *jak* a *dyž* v základním časovém a podmínkovém významu se nářečí shoduje s hovorovým jazykem i s obecnou češtinou. Toliko hláskově je odlišná podmínková spojka *lesti*. Vyhraněně nářeční je podmínková spojka *i* (= *-li*).

Nářečí se vyhýbá spojkám složeným: spisovným spojkám *zatímco, mezitímco* odpovídá nářeční *co*, spis. spoje *jakmile* nářeční spojka *jak*, nevyskytuje se *dříve než, nýbrž pouze než* — i když z historické skladby víme, že samotné *než* je v našem typu pozdější —, výrazům typu *od té doby, co* odpovídá prosté *co*, nebyla zachycena spojka *sotvaže*, popřípadě *nežli*, ani spojka *kdykoli*, takže nářečí nevyjadřuje syntakticky opakovanost děje.

Stejně jako u jiných souvětých typů vyjadřuje se myšlenkový vztah časový i podmínkový formou souvětí podřadného i souřadného. V tomto druhém případě pak formální výstavba gramatická odráží specifickou myšlenkovou stavbu mluveného, nářečního projevu. Mezi zřetelným spojkovým vyjádřením vztahů a paraktickým kladením souvětých vět, které umožňuje teprve dodatečným rozbohem postihnout vztah mezi větami, je plynulý přechod, daný větami s lexikálními prostředky pro vyjádření vztahu (např. pro vyjádření rychlého sledu dějů) a některými ustálenými schémata souřadnými (např. v podmínkových větách). Krajní případy formální i myšlenkové parataxe lze posuzovat v této souvislosti jen při srovnávání se spisovným jazykem (nehovorovým), kde totiž i jim i odpovídá formální hypotaxe.

Vcelku je možno říci, že východomoravské časové a podmínkové reálné souvětí dovede svými výrazovými prostředky dobře vystihnout hlavní druhy časových a podmínkových vztahů. Výrazové možnosti ani tu nepotvrzují často tradovaný názor o primitivnosti nářeční syntaktické stavby, i když ta je samozřejmě jednodušší než syntaktická stavba dnešního rozvinutého jazyka spisovného.

POZNÁMKY

¹ Viz B. Havránek, *Metodická problematika historickosrovnávacího studíř slovenské syntaxe* (these), Čs. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praha 1958.

² O dvojím historickém původu vět s *když* píše Jar. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, na s. 239 a 240. Podle toho by naše věty s *když* měly častěji obecnou platnost, nevztahovaly by se na určitý reálný děj.

³ Rozšíření *co* do funkce časové spojky považuje Bauer v cit. knize (s. 224) za pozdní novotu. O místě spojkového *co* v nářečním systému a vývoji viz autorovu stať *Východomoravské věty se spojkovým „co“*, SaS 20, 1959, s. 261—271.

⁴ Srovnávací než v nářečí není, na jeho místě je *jak*.

⁵ Spojky podmínkových vět reálných se ojedinele objeví též u vět vyjadřujících podmínku ireálnou, např. *jak sme jeli tam, toz zme mohli ščasní bit Sady; dys sen nechčěl, to by mňa zastfělili Huslenky; jak to neokondš, mohl biz eše o hlavu přitit Vlachovice*.

⁶ Srov. autorův článek *Stavba věty a souvětí v archaických nářečích východomoravských*, Studie ze slovenské jazykovědy, Praha 1958, zvl. s. 67.

⁷ Časový význam našich spojek přecházel často v podmínkový, např. *když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají* = v té době, kdy ptáčka lapají [kdy?] // za těch okolností, že ptáčka lapají [podmínka]; srov. Frant. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II, Skladba*, Praha 1951, s. 706. O spojce *jak* Trávníček praví, že vznikla z platnosti příslovecně (= jakým způsobem) a že se jí užívá proto, že věty s ní jsou od původu citové otázky. O souvislosti podmínkových a časových vět viz též Jar. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, s. 314.

ВРЕМЕННЫЕ И УСЛОВНЫЕ РЕАЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ
В ВОСТОЧНОМОРАВСКИХ ГОВОРАХ

Статья автора хочет способствовать делу познания синтаксического строя восточно-моравских (т. н. моравско-словацких) говоров. Автор приходит в ней к следующим выводам:

Восточноморавские союзы *jak* и *dyž* (соответствует литературному *když*) во многих случаях служат средством выражения как временного, так и условного отношения. Многозначность союзов, впрочем, характерна для диалектов (так, союз *jak* имеет сверх того значение уступительное и сравнительное, *dyž* — значение причинное); однако в нашем случае можно, скорее, считать, что даже в смысловом отношении народный говор в названных случаях при употреблении союзов *jak* и *dyž* не различает между временным и условным значениями и что „условие“ тут, собственно, вытекает из семантики придаточного предложения, то есть из повторения или из общей значимости содержащегося в придаточном предложении действия. В других случаях — это относится особенно к союзу *jak*, если он означает простое временное отнесение главного действия — союзам *jak* и *dyž* свойственно, правда, отчетливое временное или условное значение, но только на фоне специфически временных или условных союзов.

В употреблении союзов *jak* и *dyž* в основном временном значении местный говор сходится с разговорным и с общенародным чешским языком; то же относится к обоим союзам и в условном значении. Лишь фонетически отличается условный союз *lesti*. Ярko диалектный характер носит условный союз *i* (соответствует литературному, преимущественно книжному *-li*, мало обычному в устной чешской речи).

Говоры избегают сложных союзов: литературным союзам *zatímco*, *mezitímco* соответствует диалектное *co*, литературному союзу *jakmile* — диалектный союз *jak*, не встречается *dvě než*, а только *než*, выражению *od té doby*, *co* соответствует простое *co*, не были отмечены союзы *kdykoli* и *sotvaže*, эвент. *nežli*.

Одинаково как и при других типах сложного предложения, смысловое отношение временное и условное выражается формой сложноподчиненного и сложносочиненного предложений. В последнем случае формально-грамматической строй противоречит смысловому строю. Между отчетливым союзным выражением отношения и паратактическим следованием предложений, которое лишь на основании последующего анализа делает возможным постичь данный вид отношения между такими предложениями, имеется незаметный переход, обусловленный предложениями с лексическими средствами для выражения отношения и некоторыми устойчивыми сложносочиненными схемами. Крайние случаи формального и смыслового сочинения можно в этой связи оценивать, только сопоставляя с литературным (неразговорным) языком, где даже им соответствует формальное подчинение.

Перевел Р. Мразек

